

Національна політика ВКП(б) в Україні 1930-х років у висвітленні «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*»

1932 р., зусиллями молодого польського політолога, сходознавця й зокрема українознавця Влодзімежа Бончковського (1905–2000)¹ постав місячник, а згодом тижневик «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*» (1932–1938)². Його редактор з часом виріс на головного ідеолога прометеїстського руху у міжвоєнній Польщі³.

Погляд на радянський режим, як насамперед модернізовану форму «в'язниці народів», вирішальним чином визначав постулювання пілсудчиками стратегії поведінки щодо неросійських етнічних груп колишньої імперії Романових. Оскільки традиційна ідея антиросійської федерації, яка б гарантувала Польщі безпеку на Сході, виглядала за нових обставин, окреслених умовами Ризького миру 1921 р., принаймні на якийсь час неактуальною, не мусило це, на думку прибічників Ю. Пілсудського, означати відмови II Речіпосполитої від захисту власних інтересів шляхом протидії більшовицькій національній політиці. Частина радикально налаштованих прибічників Ю. Пілсудського вважала навіть, що, попри протести радянської сторони, Польща повинна підтримувати зусилля антибільшовиць-

¹ Докладніше про нього див.: Миклін О. В. *Влодзімеж Бончковський (1905–2000): сторінки біографії польського «неукраїнофіла»* // Наукові записки / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 14: За матеріалами Міжнарод. наук. конф. «Національна інтелігенція в історії та культурі України», м. Вінниця, 23–24 жовтня 2008 р.; За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – С. 289–292.

² Див.: Bączkowski W. *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński* // *Niepodległość: Rocznik*. – Nowy York; Londyn. – Т. XIX (1986). – S. 116–129; т. XXI (1988). – S. 4–31; т. XXIV (1991). – S. 133–148; Kloczkowski J. *Jak rozwiązać spór polsko-ukraiński? Publicystyka Włodzimierza Bączkowskiego z lat trzydziestych* // *Narody i historia* / Pod red. A. Rzegockiego. – Kraków, 2000. – S. 207–238.

³ Zackiewicz G. *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego. 1918–1939*. – Kraków: Wyd-wo «ARCANA», 2004. – S. 351.

ких груп неросійських емігрантів, які прагнули деконструкції новітньої комуністичної імперії, й надавати їм притулок й фінансову допомогу⁴.

У зв'язку з цим після травневого перевороту 1926 р. у Польщі частина найбільш активних пілсудчиків ангажувалася до так званої «прометеїстської» акції, зорієнтованої на визволення українців, грузинів та інших народів, залежних від «великоросійського» центру. Назва руху походила від заснованої у січні 1926 р. у Парижі організації «Прометей» («Le Promethee»). Формальними засновниками організації були еміграційні політики націй, які прагнули відокремлення від Радянського Союзу — насамперед грузини й українці. Водночас важливу роль в ініціюванні створення «Прометея» відіграли політики табору Ю. Пілсудського — Т. Голувко, Р. Кноль й Т. Шатцель. Польська філія «Прометея» постала восени 1928 р., серед її членів були між іншим Л. Василевський, С. Седлецький, Станіслав Папроцький, Адам Коц і Януш Єнджеєвіч⁵.

Оскільки участь у «прометеїстській» акції виходила поза нормативно-дипломатичний формат, керівництво рухом зосереджувалося у Генеральній інспекції Збройних Сил II Речіпосполитої, II відділі польського Генштабу й Східньому відділі Міністерства закордонних справ Польщі. Попри мілітарно-дипломатичне «прикриття», було би великою помилкою, як зауважують дослідники, зводити весь рух винятково до розвідувальних чи диверсійних акцій на Сході, своєрідної ширми для «двійкарської роботи» розвідувальних служб⁶. Доказом цього

⁴ Ibidem. Zackiewicz G. *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego*. — S. 190–191.

⁵ Докладніше про «прометеїстський» рух див.: Mikulicz S. *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. — 314 s.; Bączkowski W. *Prometeizm na tle epoki: Wybrane fragmenty z historii ruchu // Niepodległość: Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski / Instytut Józefa Piłsudskiego poświęcony badaniu najnowszej historii Polski*. — Nowy Jork; Londyn, 1984. — Т. XVII (po wznowieniu). — S. 28–54; Werschler I. *Z dziejów obozu belwederskiego: Tadeusz Hołówko, życie i działalność*. — Warszawa, 1984. — S. 213–222; та ін.

⁶ Полеміку з такими поглядами див.: Bączkowski W. *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość: Rocznik*. — Nowy Jork; Londyn. — Т. XIX (1986). — S. 126.

була зокрема участь у цій акції таких видатних й глибоко ідейних постатей як Тадеуш Голувко та Адам Скваржинський⁷.

Безсумнівний погляд, що кожній Росії, незалежно від державного устрою, властивий ненаситний, «вічний» імперіалізм, найвиразніше висловлювався у заявах й публікаціях «прометеїстського» руху. Головним органом цього середовища став з середини 1930 р. кварталник «Wschód», формально часопис Орієнталістичного Кола Молодих — філії варшавського Східного інституту. Перше число видання підписав редактор Єжи Гедройц, з другого числа керував часописом В. Бончковський.

На шпальтах часопису друкувалися численні статті, що в них як польські автори⁸, так і запрошені представники неросійських націй, зокрема українці⁹, популяризували тезу, що більшовицька політика якісно не відрізняється від метод часів царату й полягає у беззастережній експлуатації московським центром вже підпорядкованих провінцій й одночасній перманентній експансії на нові терени. Переконані у крахові такої системи внаслідок загального повстання уярмлених народів й солідарності країн, яким загрожувала російська імперська експансія, польські прихильники «прометеїзму» ключову роль у майбутніх подіях резервували для II Речіпосполитої, яка у слушний момент мала, на їх переконання, повернутися до здійснення давньої федераційної програми Ю. Пілсудського. Пам'ятаючи про досвід спільного польсько-українського походу на Київ 1920 р., вони наголошували на потребі приготування відповідного «ґрунту» для польської акції на Сході¹⁰.

⁷ Zackiewicz G. *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego. 1918–1939.* – S. 191–192, 354.

⁸ Див., напр.: Lipowiecki J. *Symon Petlura (w piątą rocznicę tragicznej śmierci)* // Wschód. – 1931. – Nr 2(4). – S. 15–21; Chłapowski R. *Białe ziarno Sowietów w Turkiestanie* // Wschód. – 1932. – Nr 1–2 (5–6). – S. 55–57; Szempliński Z. *ZSSR nad Pacyfikiem* // Wschód. – 1932. – Nr 1–2 (5–6). – S. 57–60; Bączkowski W. *Uwagi na czasie* // Wschód. – 1935. – Nr 1–2 (17–18). – S. 5–10; та ін.

⁹ Див., напр.: Kowalewski M. *Gigantyczna walka nowoczesnego Prometeusza* // Wschód. – 1931. – Nr 2 (4). – S. 3–8; Smal-Stocki R. *Ukraina a pokój w Europie* // Wschód. – 1931. – Nr 2 (4). – S. 9–15; та ін.

¹⁰ Zackiewicz G. *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego. 1918–1939.* – S. 352–353.

Особливо важливими видавалися цим колам польських та еміграційних інтелектуалів й політиків зусилля, вістрям своїм спрямовані проти більшовицької Росії/СРСР, щодо здобуття симпатії для II Речіпосполитої з боку української людності, яка мешкала по обидва боки польсько-радянського кордону. Наочним прикладом дій польських симпатиків «прометеїзму» у цьому напрямі й було створення 1932 р. часопису «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*». Це періодичне видання, своєрідний поміст між польськими федералістами й середовищем полонофільсько налаштованих українських емігрантів та схильної до конструктивного діалогу української інтелігенції Галичини, друкувало багато цікавих з погляду советологічної проблематики матеріалів, подаючи — що зрозуміло, крізь призму великоросійської, централістичної політики Кремля — вичерпний образ ситуації у радянській Україні¹¹.

Репресивна діяльність сталінського режиму в Україні упродовж 1930-х років та її висвітлення на шпальтах «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» аналізувалася у нашій попередній публікації¹². Вочевидь репресії більшовицької адміністрації та її репресивного апарату в УСРР, спрямовані проти титульної нації республіки та її інтелектуальної й культурно-мистецької еліти, упродовж 1920–1930-х років мали не лише перманентний, а й свідомо-плановий характер й безпосередньо спричинялися головними напрямками національної політики РКП(б)–ВКП(б) та її республіканської філії — КП(б)У.

У даній статті ми робимо спробу дослідити висвітлення колом авторів «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» більшовицької національної політики щодо України у щільній ув'язці з репресивною діяльністю комуністичної адміністрації УСРР 1930-х років.

¹¹ Zackiewicz G. *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego*. – S. 353.

¹² Див.: Миклін О.В. *Висвітлення теми репресій 1930-х років в УСРР на сторінках «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego»* // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34 / Відп. за вип. Р. Ю. Подкур. – С. 221–239.

У сучасній вітчизняній історіографії питання кардинального зламу у національній політиці ВКП(б) щодо опанованої російськими більшовиками території України, виразно окресленого відповідними компартійними рішеннями наприкінці 1932 – на початку 1933 рр., плідно вивчає учений з Інституту історії України НАН України Г. Г. Єфіменко¹³. Автори «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*» відстежували трансформацію національної політики Кремля в українському питанні по гарячих слідах — практично синхронно з перебігом подій в УСРР, використовуючи усі приступні для них джерела інформації — публікації офіційної московської та республіканської преси, свідчення очевидців — втікачів з «більшовицького раю», закриті повідомлення польських дипломатів, таємні зведення розвідки П Речіпосполитої та ін.

Значною мірою знаковою для висвітлення ситуації у піддранській Україні після «Великого перелому» 1929–1933 рр., тобто по роках насильницької колективізації й голоду-геноциду 1932–1933 рр., стала стаття вітчизняного політичного емігранта д-ра Миколи Ковалевського (1892–1957)¹⁴ «Нова фаза советської національної політики на Україні», вміщена у «*Biuletynie Polsko-Ukraińskim*» 18 березня 1934 р.¹⁵

У вступі до своєї публікації автор зауважував, що у січні 1934 р. один за одним відбулися чергові з'їзди КП(б)У та ВКП(б). У промовах на цих компартійних форумах низка чільних функціонерів більшовицької партії зробили наголос

¹³ Див., напр.: Єфіменко Г.Г. *Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938)* // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С. 82–93; № 4. – С. 37–47; Єфіменко Г.Г. *Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938 рр. (освіта та наука)*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 72 с.; Єфіменко Г.Г. *Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р.* // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 25–50.

¹⁴ Про нього докладніше див.: Верстюк В., Осташко Т. *Діячі Української Центральної Ради: Біограф. довідник*. – К.: [Б. в.], 1998. – С. 102–105; Рубльов О.С. *Ковалевський Микола Миколайович (1892–1957)* // *Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.* – К., 2007. – Т. 4. – С. 379.

¹⁵ Kowalewski M. *Nowa faza sowieckiej polityki narodowościowej na Ukrainie* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1934. – 18 marca. – Nr. 11 (46). – S. 1–4.

на важливості й навіть винятковості минулого, 1933 р., для розвитку радянської національної політики в Україні.

Навівши за республіканською пресою короткі цитати з виступів на XII з'їзді КП(б)У (18–23 січня 1934 р.) генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, «шефа всеукраїнського ГПУ» В. Балицького й сталінського намісника в УСРР П. Постишева, М. Ковалевський ставив риторичне запитання: «З тих коротких витягів з промов комуністичних провідників на Україні бачимо, що рік 1933 посідає якесь спеціальне значення у розвитку політичних й національних стосунків в СРСР й що справа, зроблена советським урядом на Україні минулого року, виходить поза межі тих заходів і постанов, що мали місце у минулі роки. Мимоволі виникає запитання, що ж такого сталося у 1933 році, що «самоотвержений малоросіянин» Любченко, який завжди незвичайно чутливо реагував на нові тенденції в галузі національної політики, з-посеред 13 років існування советської влади на Україні вирізнив рік 1933-й, надавши йому ім'я «славного, вікопомного року» [...]»¹⁶.

Естафету брудних справ листопадового пленуму 1933 р. по дискредитації уродженців західноукраїнських земель в УСРР, зокрема оскаржених у «справі» «Української військової організації», а відтак легітимізації «галицької операції» ГПУ перейняв XII з'їзд КП(б)У (18–23 січня 1934 р.)¹⁷.

Промовці на партійному форумі у своїх повідомленнях про ліквідацію «антисовєтських змовників» та «агентів міжнародного імперіалізму» в УСРР назагал спиралися на вже оприлюднені 1933 р. відповідні дані. Розлогий виступ В. А. Балицького 19 січня 1934 р. містив, зокрема, стислу згадку про ліквідацію «українського контрреволюційного підпілля в 1933 р.». До головних здобутків енкаведистів зараховувався й «рішучий розгром» його керівних центрів, насамперед «Української військової організації», яка, мовляв, «очолювала повстансь-

¹⁶ Kowalewski M. *Nowa faza sowieckiej polityki narodowościowej na Ukrainie* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1934. – Nr. 11 (46). – S. 1.

¹⁷ Докладніше див.: Рубльов О.С. *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939)*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 388–432.

ку, шпигунську і диверсійну роботу, а також організацію саботажу в сільському господарстві»¹⁸. «Політичний звіт ЦК КП(б)У», доведений до відома делегатів з'їзду 20 січня 1934 р. П. П. Постишевим, також наголошував на загостренні класової боротьби у республіці упродовж 1931–1932 рр. й інтенсивній репресивно-чекістській діяльності як адекватній, мовляв, реакції «органів захисту диктатури пролетаріату» на активізацію «класового ворога».

Повідомляючи партійне зібрання про викриття ГПУ УСРР «Української військової організації» на початку 1933 р., П. Постишев, зокрема, сказав: «Лише тепер видно, наскільки ця болячка на тілі Радянської України встигла розповзтись. Їм удалось розсадити окремих своїх людей і навіть цілі групи націоналістів на різних ділянках соціалістичного будівництва і особливо будівництва радянської української культури»¹⁹. Особливий наголос доповідач зробив на кадровій політиці «увістів»: «Ось, наприклад, сектор науки Наркомосу. Ще в 1925 р. керівником цього сектора сів Матвій Яворський. Пішов Яворський, сів Озерський, пішов Озерський, сів Коник, а всі ж вони виявилися згодом членами «УВО» і навіть її керівництва. Або ось Уповнаркомзаксправ. Заступником Уповнаркомзаксправ був у 1924 р. Максимович. Пішов Максимович, сів Петренко, пішов Петренко, сів Тур, — знов-таки всі члени «УВО» і навіть її керівництва. Як бачите, вони мали свій розподілдділ, свою продуману систему розподілу і розставлення кадрів. І так майже на всіх ділянках, захоплених ними, вони додержували цього організаційного принципу наступності своїх людей. Раз захопивши ту чи іншу відповідальну ділянку, вони вже її із своїх рук не випускали»²⁰.

Окресливши основні напрями підривної роботи «УВО» в УСРР (підготовка збройного повстання; саботаж партійних заходів у сільському господарстві; шкідництво на науково-культурному фронті; шпигунська і розвідувальна діяльність),

¹⁸ XII з'їзд Комуністичої партії (більшовиків) України, 18–23 січ. 1934 р.: Стеногр. звіт. – Харків; К., 1934. – С. 119.

¹⁹ Там само. – С. 204–205.

²⁰ Там само. – С. 205.

П. Постишев підсумовував: «Такі основні лінії діяльності цієї націоналістичної контрреволюції. Можна собі уявити, скільки вони пакостили і гадили нам на всіх цих захоплених ними різних ділянках соціалістичного будівництва!». Відтак нібито «логічною» виглядала й практична рекомендація сталінського намісника України щодо розгрому «націоналістичної контрреволюції»: *«Ворога треба було розбити, організуватися, треба було мобілізувати маси, відгострити партійні організації і повести їх в бій. Треба було сказати більшовикові: бий Бадана — не бійся, бий Василя Сірка — не бійся, бий Черняка — не бійся, бий Озерського — не бійся, бий їх, цю націоналістичну наволоч, яка тут розперезалась, знахабніла, почувала себе прекрасно, — ці «висуванці», в яких було 100 % крові від поміщика, від Коновальця, від Скоропадського. Треба було сказати: бий — не бійся, бий міцніше!»*²¹.

З трибун й залів засідань закритих компартійних зібрань, шпальт їхніх «цілком таємних» стенографічних звітів «антиувістська», антигалицька й назагал антиукраїнська риторика ГПУ/КП(б)У — відповідно до відомого марксистського положення щодо ідей, які «оволодівають масами» й відтак перетворюються на матеріальну силу, — оперативно-директивно переміщувалася й на сторінки масової республіканської преси²².

Уважному читачеві й аналітику радянських часописів, яким, безперечно, був Микола Ковалевський, вже на підставі згаданої «відкритої» й відтак не менш «погромницької» інформації, вдалося резюмувати антиукраїнський похід більшовицької адміністрації в УСРР, що ним насамперед позначився голодоморний 1933 р.

Цей рік, на думку М. Ковалевського, і справді був переломним. Однак не в тому сенсі, що вкладали у це визначення московсько-харківські можновладці. Серед головніших віх цього «перелому», за оцінкою автора публікації у «Biuletynu Polsko-Ukraińskim», була насамперед ухвала ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. щодо незадовільного керівництва ЦК КП(б)У

²¹ XII з'їзд Комуністичої партії (більшовиків) України, 18–23 січ. 1934 р. – С. 205–206, 209.

²² Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція... – С. 428.

республіканською парторганізацією й спрямування в УСРР «випробуваного й досвідченого комуніста» П. П. Постишева та повернення до республіки з Москви також «досвідченого» енкаведиста В. А. Балицького. За інформацією самого ж Постишева, станом на листопад 1933 р. його «команда» усунула з КП(б)У 26400 «націоналістів, петлюрівців і контрреволюціонерів». У самому лише столичному Харкові з центральних установ «вичистили» дві з половиною тисячі «петлюрівців»; на 390 районів УСРР було знято з посад 237 секретарів райкомів, 249 голів райвиконкомів, 158 голів районних контрольних комісій й 1300 комсомольських функціонерів²³.

Властиво в атмосфері брутального тиску й перманентних «чисток» пролунали 1933 р. два знакових постріли — М. Хвильового (13 травня) й М. Скрипника (7 липня), якими відібрали собі життя ці дві найвиразніші постаті серед націонал-комуністів України, перекресливши будь-які сподівання на ймовірність поєднання (навіть у перспективі) комуністичних ідей з національними українськими змаганнями. М. Ковалевський, щоправда, хибно подавав як місце самогубства М. Скрипника Москву²⁴. Насправді сталося це у Харкові.

Дослідник національної політики ВКП(б) в Україні зауважував, що, крім превентивних і репресивних заходів, більшовицька адміністрація в УСРР застосовувала й низку «позитивних» дій, які, власне, й склали новий етап національної політики Кремля. Зокрема, значно розширено ухвалу 1926 р. щодо зрівняння у правах з українською мовою національних меншин, що на практиці повертало у публічну сферу колишні великодержавницькі права російської мови. Водночас зменшувався радіус дії українізації, насамперед за рахунок русифікованих робітничих регіонів. На урядовому рівні «переконливо» аргументувалася теза, що не можна, мовляв, накидати українську мову робітникам УСРР, оскільки це є «петлюрівською українізацією», «скрипниківщиною» тощо. Це вочевидь заперечувало заклик попереднього десятиліття щодо ко-

²³ Kowalewski M. *Nowa faza sowieckiej polityki narodowościowej na Ukrainie* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1934. – Nr. 11 (46). – S. 3.

²⁴ *Ibidem*.

нечності втягування пролетаріату до процесу будівництва української соціалістичної культури. У шкільництві запроваджувався дитячий (реально — батьківський) плебісцит щодо мови навчання. Зрештою, ухвалено рішення щодо перенесення столиці республіки з індустріально-промислового Харкова до центру «сільської України» — Києва. Формально це дозволяло не знімати українізаційних гасел з місця перебування «уряду» УСРР. Натомість промислові осередки України отримували вільну руку щодо відновлення русифікаційних процесів²⁵.

Відмову від попереднього «українізаційного» курсу ВКП(б)–КП(б)У фіксували й інші, доволі численні інформаційні повідомлення та аналітичні статті «Biuletynu»²⁶.

І, зрештою, М. Ковалевський зауважував «теоретичну інновацію» більшовицьких керманічів у національному питанні. Якщо раніше теоретики національного питання з лав ВКП(б)–КП(б)У стверджували, що головною загрозою «ленінській національній політиці» в УСРР був великодержавний російський шовінізм. З цим важко було сперечатися. Натомість у новій фазі національної політики ВКП(б) в Україні виявилось, що головною загрозою виступає український націонал-комунізм, спритно затаврований як «український буржуазний націоналізм» з відповідними репресивними наслідками для його реальних і гіпотетичних носіїв. Вочевидь така зміна ідеологічних орієнтацій викликала певне замішання у лавах парторганізації України.

Варто, наприклад, принагідно зауважити, що голова Одеського облвиконкому Ф. Я. Голуб був одним з небагатьох промовців на листопадовому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 р., які зафіксували, розцінюючи це як небезпеч-

²⁵ Kowalewski M. *Nowa faza sowieckiej polityki narodowościowej na Ukrainie*. – S. 3.

²⁶ Див., напр.: *Kronika USSR: Ukrainizacja* // Biuletyn Polsko-Ukraiński: Miesięcznik. – 1933. – Marzec. – Nr. 2 (4). – S. 31–32; Lipowiecki Jan. «Wymowne gesty» p. Otmara: *Jeszcze kilka uwag do artykułu – «Kijów stolicą Ukrainy»* // Biuletyn Polsko-Ukraiński: Tygodnik ilustrowany. – 1934. – 8 kwietnia. – Nr. 14 (49). – S. 4–5; Lipowiecki Jan. *Na marginesie wyborów do Sowietów* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – 16 grudnia. – Nr. 50 (85). – S. 4–6.

ний симптом, перші кроки «українізації» по-постишевськи: «Я вважаю, що пленум [...] повинен зараз поставити під жорстоку, під сувору критику всі спроби, які є в окремих організаціях, в окремих товаришів, так чи інакше зменшити, принизити всю силу активної роботи нашої організації над здійсненням українізації. *Хіба то є новина, коли окремі товариші вважають ознакою доброго тону навіть тоді, коли вони говорять українською мовою, зараз не користати з неї? На жаль, це явище стало не рідким.* В окремих ланках державного апарату явно послаблено увагу до завдань українізації в самому апараті і через апарат» (виділення наше. — Авт.). Втім, загрозливість такої ситуації Федір Якович вбачав винятково у небезпеці використання її «класовим ворогом»: «Ворог, петлюривець та й обиватель пробує тлумачити заходи, що їх спрямовує партія на виправлення припущених помилок в національному питанні на рішучу боротьбу з контрреволюційними елементами в країні, що замаскувавшись, пролізли й до партії, як кінець українізації»²⁷.

М. Ковалевський зафіксував прізвища інших «незгодних» з тогочасною дезукраїнізацією²⁸ — прізвище Ф. Голуба ще не згадувалося у негативному контексті, та й виступ його був на закритому зібранні. Однак зрозуміло, що сталінським ідеологам доводилося якось пояснювати зміну фронту у поборюванні націоналізму в Україні — з великоросійського шовінізму як головного ворога на «український буржуазний націоналізм» — головну загрозу аж до розпаду СРСР. Але Й. Сталін «знайшовся», вигадавши езуїтську формулу — найбільшу загрозу становить той націоналізм, з яким... перестали боротися²⁹.

Таке ж уважне відстежування перебігу змін національної політики ВКП(б) в Україні та її репресивної складової прикметне й іншим публікаціям цього ж автора у «Biuletynie Polsko-

²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 68 зв.; Рубльов О.С. *Західноукраїнська інтелігенція ...* — С. 410.

²⁸ Kowalewski Mikołaj. *Nowa faza sowieckiej polityki narodowościowej na Ukrainie* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1934. — Nr. 11 (46). — S. 4.

²⁹ Ibidem.

Українським» — «Комінтерн без українців» (1935)³⁰; «Нове зростання української опозиції у комуністичній партії і нові репресії» та «Зростання української опозиції у Советах» (обидві — 1938)³¹; «Українські моменти у московському “парламенті”» (1938)³² та ін. Зрештою, значна частина вищезгаданих матеріалів увійшла до політологічної праці М. Ковалевського «Національна політика на советській Україні: Нарис еволюції стосунків у 1917–1937 рр.» (1938)³³.

Активним і постійним автором «Biuletynu» виступав М. Данько з Женеви. Під цим псевдонімом виступав український соціал-демократ зі стажем приналежності до РУП та УСДРП Микола Троцький (1883–1971)³⁴. Упродовж 1914–1918 рр. він входив до складу «Союзу визволення України» насамперед як активний автор і редактор його друкованих органів — «Вістника СВУ» та «Ukrainische Nachrichten». З 9 липня 1916 р. прізвище М. Троцького стояло у «Вістнику СВУ» як його відповідального редактора. Ці ж обов’язки він виконував й пізніше, коли 1918 р. часопис було перейменовано на «Вістник політики, літератури і життя». Це давало йому можливість широко висвітлювати національні та політичні справи на Батьківщині.

³⁰ Kowalewski M. *Komintern bez Ukraińców* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1935. — 22 września. — Nr. 38 (125). — S. 412–413.

³¹ Kowalewski M. *Ponowny wzrost opozycji ukraińskiej w partii komunistycznej i nowe represje* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1938. — 29 maja. — Nr. 22 (261). — S. 233–235; Kowalewski M. *Wzrost opozycji ukraińskiej w Sowietach* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1938. — 5 czerwca. — Nr. 23 (262). — S. 244–245.

³² Kowalewski M. *Momenty ukraińskie w «parlamencie» moskiewskim* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1938. — 28 sierpnia. — Nr. 32 (271). — S. 341–342.

³³ Kowalewski M. *Polityka narodowościowa na Ukrainie Sowieckiej: Zarys ewolucji stosunków w latach 1917–1937*. — Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1938. — 193 ss.

³⁴ Докладніше див.: Сидоренко Н. *Троцький Микола* // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / НАН України: Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, Науково-досл. центр періодики; За ред. М. М. Романюка. — Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 2001. — Вип. 8. — С. 285–286.

³⁵ Сидоренко Н. *Троцький Микола* // Українська журналістика в іменах. — Вип. 8. — С. 286.

1917 р. накладом СВУ у Відні вийшла друком німецькомовна праця М. Троцького «Українська національна політика в Європі». У 1918–1922 рр. М. Троцький обіймав посаду секретаря посольства УНР у Відні³⁵.

У 1930-х рр. він замешкав у Женеві, видавав антисоветський місячник «Die Völkerbrücke» (1931), з 1932 р. провадив Українським інформаційним бюро у Женеві³⁶.

Його публікації на шпальтах «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego» присвячувалися аналізові більшовицької національної політики в Україні у ширшому контексті геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі, зокрема у трикутнику Україна—Польща—Росія. Автор виразно аргументував тезу, що лише сильна незалежна Україна у рівноправному союзі з Польщею спроможні забезпечити європейські демократії від російських імперських зазіхань, байдуже — білих чи червоних³⁷. У відповідному форматі аналізувалася М. Троцьким й репресивна національна політика російських більшовиків насамперед у Наддніпрянській Україні, а також щодо всіх «уярмлених народів ССРСР»³⁸.

Одним з активних авторів «Biuletynu», який 1935 р. виступив з низкою публікацій на його шпальтах, в тому числі щодо

³⁶ *Trotsky, Mykola* // Encyclopedia of Ukraine / Ed. by D. Struk. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press Inc., 1993. – Т. V. – Р. 290–291.

³⁷ Див., напр.: Dańko M. *Ukraina, Polska i Moskwa* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 8 września. – Nr. 36 (123). – S. 393–395; Dacko M. *Rosja czy Moskiewszczyzna?* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 10 listopada. – Nr. 45 (132). – S. 468–470; Dacko M. *Zadanie polityczne porozumienia ukraińsko-polskiego* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 1 grudnia. – Nr. 48 (135). – S. 496–497; Dańko M. *Egzamin prometeizmu* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1938. – 27 listopada. – Nr. 45 (284). – S. 485–486; Dańko M. *Sprawa ukraińska i akcja moskiewska w Europie* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1938. – 18 grudnia. – Nr. 48 (287). – S. 516–517.

³⁸ Див.: Dańko M. *Różnice socjalne i walki narodowościowe w ZSSR* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 15 grudnia. – Nr. 50 (137). – S. 513–515; Dańko M. *Sprawa kolonialna a narody uciemiężone w ZSSR* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1938. – 16 stycznia. – Nr. 3 (242). – S. 25–26; Dańko M. *Kryzys systemu teroru moskiewskiego* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1938. – 20 lutego. – Nr. 8 (247). – S. 79–81.

більшовицької національної й етноконфесійної політики, був емігрант з СРСР, втікач з мережі ГУЛАГу Віталій Юрченко³⁹.

Появі його у колі дописувачів часопису передувала детективна історія, пов'язана зі Львовом, де він спершу замешкав, перетнувши кордон УСРР, й головою Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, відомим советофілом акад. ВУАН Кирилом Студинським⁴⁰.

У першій половині 1932 р. у Львові стався інцидент, пов'язаний з так званою «справою Юрченка». Його «героєм» став... академік К. Студинський.

На рік раніше у Львові знане кооперативне видавництво «Червона калина» опублікувало три частини белетризованих спогадів втікача з СРСР Віталія Юрченка. Як з'ясувалося згодом, це був псевдонім *Юрія (Георгія) Тимофійовича Карася-Голинського (1899–?)*. Юнаком зустрівши добу визвольних змагань, він брав діяльну участь у подіях 1917–1921 рр. в Україні. Згодом певний час боровся з московською окупацією в лавах повстанського загону, потім (приховавши минуле) вчителював, був культосвітнім активістом, врешті — заарештований за «контрреволюцію» і «націоналізм», був засуджений на три роки концтаборів й опинився у мережі ГУЛАГу, втік звідти і дістався до Львова, де й вишли згадані мемуари⁴¹.

³⁹ Див.: Jurczenko Witalij. *Dlaczego milczy Ukraina* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 7 kwietnia. – Nr. 14 (101). – S. 167–169; Jurczenko Witalij. *Wielkanoc w Sowietach* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 5 maja. – Nr. 18 (105). – S. 206–208; Jurczenko Witalij. *Ukrainizacja czy rusyfikacja?* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 14 lipca. – Nr. 28 (115). – S. 312–314; 21 lipca. – Nr. 29 (116). – S. 322–326.

⁴⁰ Докладніше див.: Рубльов О.С. *Західноукраїнська інтелігенція...* – С. 527–532.

⁴¹ Див.: Юрченко В. *Шляхами на Соловки: Из записок засланиця*. – Львів, 1931. – 231 с.; Юрченко В. *Пекло на землі: В Усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль*. – Львів, 1931. – 211 с. («Усевлон» [рос.] – аббревіатура від – «Управление северо-восточных лагерей особого назначения ОГПУ СССР»); Юрченко В. *Зі соловецького пекла на волю: Записки втікача*. – Львів, 1931. – 287 с. Мемуари В. Юрченка перевидано у незалежній Україні. Див.: Юрченко В. *Пекло на землі: Гостросюжетний історичний роман-спогад*: Кн. 1. *Шляхами на Соловки*; Кн. 2. *Пекло на землі*; Кн. 3. *Зі Соловецького пекла на волю*. – Львів, 1994. – 375 с.

Завершувалася мемуарна трилогія В. Юрченка наївним зверненням до «західних демократій», аби вони скоординованими зусиллями зупинили поширення «червоної пошесті» на інші країни світу: «Я твердо вірю, що Європа добачить львину долю зла-кризи в більшовизмі і не допустить імперіялістам московського інтернаціоналу в крові-вогні втопити цивілізацію віків, а на її струпілих попелищах створити нову еру — світ глумливого насилля й вандалізму... Я вірю, що весь Захід, збагнувши грізну небезпеку, завчасно схаменеться й на вітвар рятунку культури людства кине хатню гризню за матеріальні добра-посідання, вірю, що він сконсолідується і знищить ще неопірене царство-пекло червоно-дикої орди...»⁴².

Поява книжок Юрченка викликала вкрай негативну реакцію комуністичної та советофільської преси Західної України, що вважала їх спотвореним зображенням «батьківщини трудящих», наклепом на державу диктатури пролетаріату, яка нібито торувала дорогу людству в світле майбутнє. Надто вже багато бруду й крові виявило перо мемуариста на цьому шляху, що суттєво псувало хрестоматійно-глянцевий образ СРСР⁴³.

Тавруючи у своїх рецензіях 1931 р. «контрреволюціонера» В. Юрченка, галицькі комуністичні літератори доводили історичну правомірність застосування державою диктатури пролетаріату так званого «червоного терору» у відповідь на «білий терор». Проте, якщо з останнім вони (завдяки польській адміністрації) були непогано обізнані з власного життєвого досвіду, то масштаби й жорстокість більшовицького терору були їм невідомі, а те, що доходило до них завдяки ретельно профільтованим й спотвореним інформаціям советської преси, формувало викривлене уявлення про перебіг реальних процесів в СРСР. Тому-то теоретичні побудови рецензентів, зіставлення

⁴² Юрченко В. *Пекло на землі*. – Львів, 1994. – С. 375.

⁴³ Див., напр.: Галан Я. *У білій гарячці*: [Рец. на: Юрченко В. *Пекло на землі*: В Усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль. – Львів, 1931] // Галан Я. *Твори*: У 4-х т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 60–63; Тудор С. *Шлях бандитизму*: [Рец. на:] Юрченко В. *Шляхами на Соловки*: Із записок засланця. – Львів, 1931 // Тудор С. *Твори*: У 2-х т. – К., 1962. – Т. 2. – С. 402–403; та ін.

ними двох різновидів терору, а відтак й намагання захистити й виправдати «червоний терор» ґрунтувалися на надто хисткому фундаменті й вочевидь були непереконливими.

У спробах демаскувати В. Юрченка, з'ясувати, хто стоїть за цим псевдонімом, К. Студинський невинувато взяв на себе функції приватного детектива, поставивши за мету довести, що книжки втікача з СРСР є «нездоровим плодом нездорової фантазії». Втім, вірогідно, що такі дії керівника НТШ не були суто спонтанними, а їх ініціювало Консульство СРСР у Львові, зацікавлене у дискредитації мемуариста. Через знайомого вчителя української гімназії «Рідної школи», молодший брат якого жив в одному помешканні з Юрченком, академік дістав студентське посвідчення останнього. У музеї НТШ з фото на цьому документі зробили копію. Виправдував свої дії К. Студинський тим, що нібито професор Богословського інституту при Варшавському університеті І. І. Огієнко просив дістати йому фото Юрченка, оскільки, мовляв, він знає останнього як польського агента з Кам'янця-Подільського 1920 р., коли Огієнко був головноуповноваженим міністром уряду УНР, і хоче його викрити.

Після того, як про цю справу довідався директор видавництва «Червона калина» П. Постоліук (докори сумління привели до нього згаданого вчителя гімназії) і з'ясував, чи справді І. Огієнко цікавився особою автора мемуарного циклу (професор категорично заперечував це і в розмовах, і на сторінках преси), 19 лютого 1932 р. на шпальтах «Діла» з'явився його відкритий лист до К. Студинського. У публікації до відома громадянства подавалися обставини специфічного зацікавлення Студинського особою В. Юрченка та рівночасно висувалося обвинувачення у політичному шпигунстві на користь СРСР. За такої ситуації 29 лютого 1932 р. на засіданні Виділу НТШ К. Студинський зрікся свого становища голови Товариства (формально — до з'ясування всіх обставин, викладених у відкритому листі, фактично — вже назавжди)⁴⁴.

Намагаючись якось себе захистити, К. Студинський подав скаргу до суду з вимогою покарати П. Постоліука та відпові-

⁴⁴ Див.: Рубльов О.С. *Західноукраїнська інтелігенція...* – С. 529–530.

дального редактора «Діла» О. Костика за «поширювання видуманих та перекручених фактів» щодо його особи. Позов К. Студинського розглядався під час судових засідань у Львові у квітні–травні 1932 р. Справа завершилася фактичною поразкою заявника.

Бракує безпосередніх вказівок на те, що голова НТШ з'ясував особу В. Юрченка й добував його фотокартку на прохання дипломатичних представників СРСР у Львові. Але, на думку О. С. Рубльова, є всі підстави припустити, що такі дії, принаймні, були ініційовані розмовами із співробітниками львівського советського консульства⁴⁵.

«Справа Юрченка» («фотографічна афера») й пов'язане з нею усунення К. Студинського з посади голови НТШ стали не лише особистою драмою львівського науковця, а й водночас серйозною поразкою дипломатії СРСР у Польщі, істотно підірвавши позиції вже й без того нечисленних та маловпливових советофілів на західноукраїнських теренах, оскільки з'ясувалося, що захищати «батьківщину трудящих» — Советський Союз, який усе виразніше набував рис тоталітарної держави, з щирим серцем і чистими руками, не йдучи наперекір власному сумлінню, є річчю неможливою. Ціна ж компромісу з більшовицькою адміністрацією заради розбудови української науки і культури у Східній та Західній Україні (тим більше, що в УСРР вже провадилося брутальне згортання «українізації») ставала занадто високою. Та й міжособисті зв'язки науковців обох частин національної території — підсоветської та у складі II Річпосполитої (насамперед) — унеможливили перманентні (з 1929 р.) репресії проти вітчизняної інтелігенції в УСРР.

Усунення з посади голови Наукового товариства ім. Шевченка у Львові К. Студинського й події, які цьому передували, знайшли відображення у інформаційно-хронікальному розділі «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego»⁴⁶.

⁴⁵ Там само. — С. 530.

⁴⁶ Див.: *Nowe władze Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki we Lwowie // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1932. — Listopad–grudzień. — 1933. — Styczeń. — Nr. 2. — S. 46–47.*

Два роки по тому В. Юрченко надрукував три розлогі, хоча й не у всьому рівнозначні й доказові розвідки у «Biuletynu», виклавши у них зокрема власне бачення й особисті спостереження над безбожницькою політикою більшовицького режиму в Україні, розмивання/руйнування ним традиційної української обрядовості⁴⁷. Очевидно, найсильнішою серед публікацій В. Юрченка була велика стаття «Українізація чи русифікація?»⁴⁸, яка, попри те, що виявилася маловідомою й призабутою на довгий час, виразно характеризувала реалії мовно-культурної політики більшовиків в Україні, випередивши тим самим на три десятиліття знану працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965).

Подальша доля В. Юрченка так і залишилася нез'ясованою. Існує припущення, що він, ймовірно, був учасником українського визвольного руху у Західній Україні й загинув у вирі подій Другої світової війни.

Отже, публікації «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego» 1932–1938 рр. подають чималий й різноплановий матеріал для вивчення історії більшовицької національної політики в Україні упродовж 1930-х років, а також репресивних заходів РКП(б)–ВКП(б) задля упокорення цієї «невід'ємної складової» СРСР. Варшавський «елітарний часопис»⁴⁹ виступає цінним джерелом для історичних та історико-політологічних студій історії міжвоєнної доби, зокрема польсько-українських взаємин, які перебували у центрі уваги видання, а також для вивчення рецепції його авторами підрадянської дійсності, зокрема більшовицького режиму в УСРР та його репресивно-національної складової.

⁴⁷ Jurczenko W. *Wielkanoc w Sowietach* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 5 maja. – Nr. 18 (105). – S. 206–208.

⁴⁸ Jurczenko W. *Ukrainizacja czy rusyfikacja?* // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 14 lipca. – Nr. 28 (115). – S. 312–314; 21 lipca. – Nr. 29 (116). – S. 322–326.

⁴⁹ Sosnowska Danuta. *Ignorantia maxima Polonorum in rebus ucrainicis: Publicystyka Iwana Rudnyckiego (Kedryna) w «Biuletynie Polsko-Ukraińskim»* // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 280.